

RASPROSTRANJENOST GAJDI I DUDA U BARANJI U 20. STOLJEĆU

Izvorni znanstveni rad

UDK 788.91(497.5-3 Baranja)(091)

ANDOR VÉGH

PTE (Sveučilište Pečuha)

Zemljopisni Institut

Pečuh

Mađarska

Gajdaška se tradicija Hrvata u mađarskom i hrvatskom dijelu Baranje pojavljuje kao poseban fenomen ne samo toga područja, već i cijelog Karpatskog bazena. No, pojava triju različitih tipova sviraljki s mješinom te njihova rasprostranjenost i funkcije u tradicijskoj kulturi, sve do današnjih dana, nedovoljno su istražene i slabo zastupljene i u hrvatskoj i u mađarskoj etnografskoj literaturi. Tako primjerice u knjizi Božidara Širole o glazbalima s udarnim jezičkom (ŠIROLA 1937.) nema riječi o baranjskim gajdama i gajdašima niti su uopće spomenute peteroglasne dude.

Na temelju višegodišnjih terenskih snimanja i istraživanja¹, te podataka sakupljenih u muzejskim zbirkama² (u Mohaču, Pečuhu, Osijeku, Budimpešti i Zagrebu) pokušat ću u ovome članku opisati različite tipove sviraljki s mješinom te iscertati kulturološko-etnografsku kartu gajdaške glazbene kulture, određivši prostore središta i periferija, kao i smjerove rasprostiranja različitih vrsta glazbala.

¹ Proveo sam ih od 1995. g. sve do današnjih dana u selima mađarskog dijela Baranje gdje žive Hrvati. Od 1998. g. sam ovaj rad proširio i na dijelove ove županije sa hrvatske strane.

Razgovarao sam s aktivnim sviračima i graditeljima gajdi i duda te drugim lokalnim poznavateljima tradicijske kulture, pretežno pripadnicima najstarije generacije. Prikupljeno je gradivo pohranjeno i u mojoj vlastitoj arhivi, te u zbirkama KUD-a Tanac iz Pečuha, u arhivu konkursa "eVilág" ispisano sa strane Informatikai és Hírközlési Minisztérium (Ministarstvo za telekomunikaciju i informatiku Mađarske) te djelomično u arhivu Mađarske Akademije Znanosti i

Osim svoje zbirke koristio sam i snimke Antuna Vizina, koji se nalaze u njegovoj vlastitoj zbirci.

² Nadalje arhivima Hrvatske redakcije pečušskog radija, Etnografskog muzeja u Budimpešti i Instituta za glazbene znanosti Mađarske akademije znanosti u Budimpešti.

Baranja obuhvaća mađarsku županiju Baranya i dio hrvatske Osječko-baranjske županije, a smještena je u sredini južnog dijela Karpatskog bazena, na zapadnoj granici dunavskog i sjevernoj obali donjeg dravskog toka. Jedna je od najstarijih županija Hrvatske i Mađarske, odnosno Ugarske Kraljevine još iz doba Svetoga Stjepana (iako su joj u to doba granice bile bitno drukčije). Njezina je višenacionalnost u različitim povijesnim razdobljima bila njezinim simbolom, pogotovo poslije turskih osvajanja. Granica koja se formirala poslije Trianonskog ugovora 1921. g. potpuno je promijenila sliku tog prostora, razdvojivši dotad jedinstvenu društvenu, kulturnu i socijalnu strukturu Baranje.

Jedna je od važnih etničkih i kulturnih sastavnica Baranje oduvijek bila hrvatska sastavnica. Prema povijesno-etničkoj klasifikaciji, u 20. je st. u mađarskom dijelu Baranje živjelo još najmanje sedam hrvatskih etničkih skupina - mohački, podunavski i podravski Šokci, tzv. seoski Šokci, bosanski Hrvati ili Bošnjaci (u okolini Pečuha i Sigeta), podravski Hrvati i tzv. totski Hrvati (SÁROSÁC 1972.: 370). Većina je ovih skupina podrijetlom iz sjeverne i središnje Bosne (a u Baranju su se doseljavali počevši od 16. stoljeća), no neke se, prema novijim povijesnim istraživanjima, mogu smatrati i autohtonima (ŠOKČEVIĆ 2000.: 8.).

Središnju su ulogu u glazbenoj praksi ovih hrvatskih etničkih skupina sve do 1950-ih godina imale sviraljke sa udarnim jezičkom i mijehom - *gajde (gadlje)* i *dude*. Njihova je rasprostranjenost i učestalost u Baranji prilično neistraženo polje hrvatske etnomuzikologije i etnologije. Mnogo je više članaka izdano u Mađarskoj (FÜZES 1958., SZABÓ 2001., KOZÁK 2001.), ali su neka važna pitanja ipak ostala nerazriješena. Koristeći

se dosadašnjom literaturom i muzejskim zbirka ma te oslanjajući se na sjećanja svojih kazivača, u ovom se članku naročito bavim razlikama između pojedinih tipova sviraljki s mješinom, njihovom uporabom i promjenama u njihovoj rasprostranjenosti. Pritom, kako bih iscrtao što cjelovitiju sliku gajdaško-dudaške glazbe, neću se ograničiti samo na upravno-administrativna područja hrvatske Baranje i mađarske Baranye, nego ću uključiti i neka podravska i prekodravska područja, koja su kulturalno tijesno povezana s Baranjom.

Tipovi sviraljki s mješinom u baranjskih Hrvata

Hrvati su na tlu Baranje u 20. st. (pa i ranije, kako svjedoči etnografska literatura, zbirke i arheološki nalazi) uglavnom koristili dva tipa sviraljki s mješinom: *gajde* i *dude*.

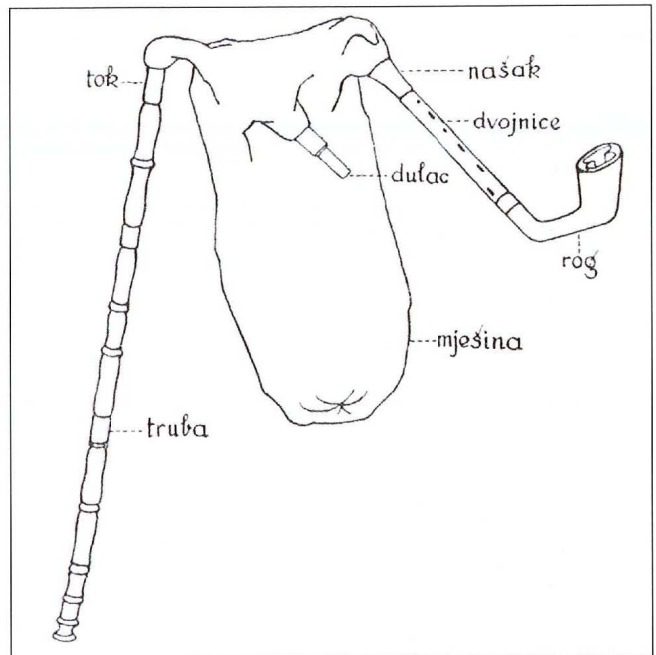
Gajde, baranjske gajde

Gajde su troglasno aerofono glazbalo s udarnim jezičkom i mješinom. Imaju dvoglasnu dvocijevnu melodijsku prebiraljku i burdonsku sviraljku. Kao i dude o kojima će poslije biti riječi, ove su gajde podvrsta gajdi iz Karpatskog bazena, kakve su se koristile u glazbenoj praksi od planine Tatre, pa sve do Save na jugu te od istočnih Karpata do Međimurja na zapadu (GARAJ 1995., MANGA 1969., ŠIROLA 1937., MARKOVIĆ 1987., KOZÁK 2001.). Karakterizira ih troglasje koje stvaraju:

- dvocijevna, poluparalelna prebiraljka s melodijskom sviralom (cijevi) u opsegu od sekste do oktave durske ljestvice (kadgod s neutralnom tercom ili s povećanom kvartom) i ritamskom (ili kvazi-ritamskom) sviralom (cijevi) koja služi za pratnju izvodeći tonove *do* i *so* (osnovni ton i za kvartu niži ton),
- dodatna burdonska sviraljka koja skroz drži ležeći ton, koji je dvije oktave niži od osnovnog tona melodijske svirala.

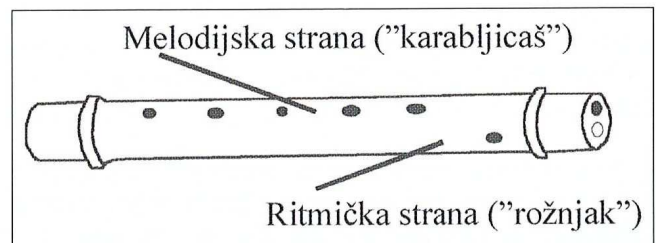
U prebiraljci se ovog tipa gajdi nalaze dva umetnuta piska klarinetskog tipa, koji se izrađuju od baze (*baze, zove*) ili trske.

Na melodijskoj strani prebiraljke - koju mohački gajdaši nazivaju karabljicašem - nalazi se pet rupica za prebiranje i sa strane glasnica, na kojoj pokrivajući svih pet rupica za prebiranje zazvuči osnovni ton, pa ukupno možemo odsvirati prvih šest tonova durske ljestvice. Za razliku od strukturno srodnih i prostorno bliskih mađarskih gajdi, kod kojih često susrećemo neutralnu tercu, baranjske se gajde uvijek izrađuju i ugadaju (štimažu) u durskom tonskom načinu.

Sl. 1. Shematski prikaz troglasnih gajdi. (ŠIROLA 1937.:119)

Na drugoj je strani prebiraljke samo jedna rupica koja se naziva rožnjakom, jednako kao i cijeli taj dio prebiraljke (rožnjak ili kontra). Na toj se svirali izvodi ritamska pratnja pomoću izmjene osnovnog tona do i (za kvartu nižeg) najnižeg tona koji se može izvesti na prebiraljci *so*.

Sl. 2. Shematski prikaz dvocijevne prebiraljke na gajdama. Crtež Végh 2004.

Baranjske su gajde veoma srodne gajdama kakve su se koristile u Slavoniji, Bačkoj, Srijemu i Banatu, ali su, za razliku od potonjih, sačuvala tzv. srednju intonaciju³

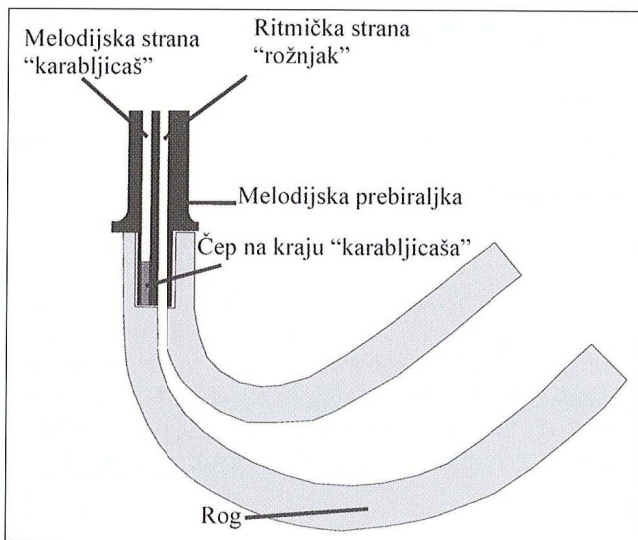
³ U gajdi s područja Karpatskog bazena razlikujem tri skupine s obzirom na tonsku visinu osnovnog tona na prebiraljci:

- gajde **niske intonacije** od *E* do *c* (primjeri u Banatu, Srijemu, Bačkoj i istočnom dijelu Slavonije),
- gajde **srednje intonacije** od *c* do *g* (primjeri u Baranji i zapadnim dijelovima Slavonije),
- gajde **visoke intonacije** od *g* do *c1* (primjeri u Podravini, kod Rumunja u Transilvaniji, kod Mađara i Slovaka na cijelom njihovom jezičnom području).

Intonacija je baranjskih gajdi od *d* do *f*, a utvrdio sam je prema snimkama i glazbalima u funkciji. Naime, kod muzejskih se primjeraka intonacija može odrediti samo približno kao odnos između unutrašnjeg promjera paralelnih cijevi prebiraljke i udaljenosti rupica na prebiraljci, a nipošto se ne može odrediti prema umetnutim piscima jer se oni možda nikada i nisu koristili

i stariji oblik dodatne akustičke svirale (*rog, lulu, pipu*, od mađarske riječi *pipa* = lula), koja se natakne na kraj prebiraljke, a služi za postizanje najnižeg pratećeg tona na prebiraljci. Ovaj se rog u Baranji redovito izrađuje od dva dijela pomoću *dubača*, malog nožića sa savijenom oštricom, dok se slavonski, srijemski i bački rogovi izrađuju bušenjem iz jednog komada drva (ŠIROLA 1937.: 236, 240). Svrha je ove vrste roga postizanje akustički snažnije donje kvinte na *rožnjaku*, no on znatno utječe i na način sviranja i karakteristike gajdaške glazbe u cjelini.

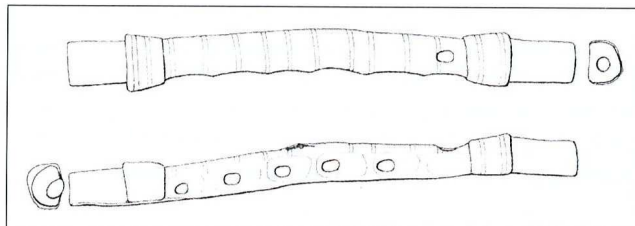
Sl. 3. Shematski prikaz roga na baranjskim gajdama. Crtež Végh 2004.

Snabdijevanje se zrakom na baranjskim gajdama ostvaruje pomoću *dulca*, male cjevčice kroz koju svirač upuhuje zrak u mješinu. Primjerke s *laktačom* - dodatnim mijehom za snabdijevanje zrakom, ne spominju ni nekadašnji svirači ili njihovi potomci, niti su takva glazbala sačuvana u muzejskim zbirkama. Možemo stoga zaključiti da se na baranjskim gajdama izvorno koristilo samo usno upuhivanje zraka pomoću *dulca* (upuhivanje na *zube*). Takve su gajde koristile gotovo sve hrvatske skupine u Baranji (iznimku čine podravski Hrvati), a do prijelaza iz 19. u 20. st. bile su i uopće jedinom vrstom sviraljki s mješinom.

Najstarije glazbalo nalik prebiraljci na gajdama nađeno je u arheološkom nalazištu u Sigetu (Szigetvár) sredinom 1980-ih godina. Nalaz je datiran u razdoblje od 16. do 17. st., kada je Siget bio u posjedu Zrinjskih, odnosno pod turskom upravom 1566.-1687., a nastanjivao ga je i priličan broj hrvatskih žitelja. Iako je nađena samo melodijska svirala, pa dakle ne možemo tvrditi da je riječ o glazbalu sličnom baranjskim

za sviranje ili su se pak rasušili. Širolini su navodi u tom pogledu prilično nepouzdati (v. Širola 1937., 255-259), budući da se on pri određivanju intonacije oslonio na muzejske primjerke glazbala i pritom zanemario unutarnje promjere u prebiraljci i bordunskoj sviraljki.

gajdama, ipak je vidljivo da je strukturno riječ o svirali kakvu nalazimo i u vojvodanskim, slavonskim i baranjskim gajdama.

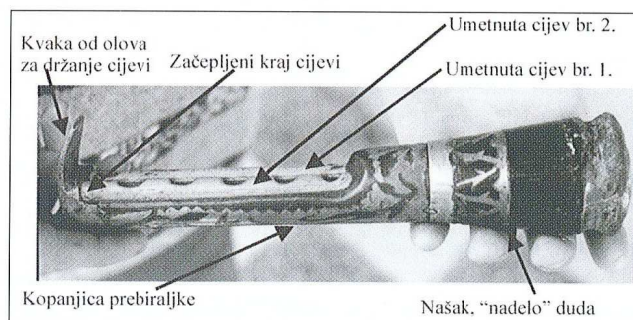

Sl. 4. Crtež arheološkog nalaza iz Sigeta. Crtež Borbála Kígyós (dužina je svirale 20,2 cm)

Dude, podravske dude

Podravske su dude peteroglasno aerofono glazbalo s udarnim jezičkom i mješinom. U njihovoj se prebiraljci nalaze četiri piska, a u burdonskoj sviraljci jedan. Dude su gotovo redovito opskrbljene dodatnim mijehom za upuhavanje zraka u mješinu - *laktačom* ili *sufrom*. Posebnost je podravske dude u njihovoj "zatvorenosti"; naime, ako se zatvore sve rupice prebiraljke ne daje zvuk, jer nema krajnju *glasnicu*, rupicu na kojoj bi zazvučao osnovni ton.

Naredna je posebnost podravske dude u tomu da četiri paralelne svirale (cijevi) u prebiraljci nisu izbušene u jednom komadu drva nego su dvije ugrađene u osnovu *kopanjice*, a dvije su probušene u drvu *kopanjice*. Slično su izrađene i dude iz okolice Bjelovara, o kojima izvještava Širola (1937: 196-210), no kod njih je samo jedna svirala (cijev) probušena u drvo *kopanjice*.

Sl. 5. Fotografija prebiraljke podravske dude. Fotografija Végh 2001.

Intonacija je podravske dude obično visoka, između *g* i *h*. Primjerci dude sa srednjom intonacijom (*e* ili *f*) javljaju se samo na područjima u kojima su se do potkraj 19. i/ili na početku 20. st. koristile baranjske gajde, da bi ih potom potisnule podravske dude (opširnije o tomu v. u drugom dijelu članka).

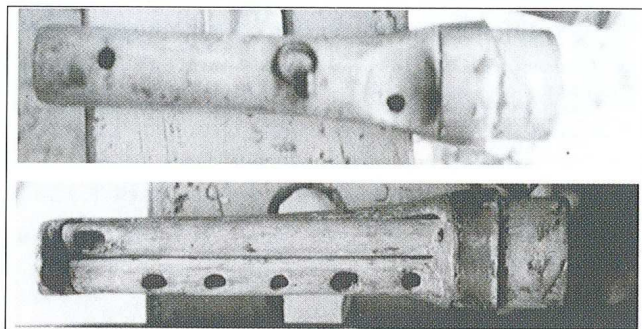
Kao i baranjske gajde, i podravske dude teže preciznoj durskoj ugodbi, no u ponekim se podravskim krajevima (prvenstveno na mađarskoj strani, gdje se stariji način sviranja i pjevanja duže sačuvao zbog

izolacije) javlja gotovo polustepeno povišenje četvrtog stupnja, tzv. lidijska karakteristika.⁴

Zasad najstariji meni poznati primjerak duda potječe vjerojatno iz prve polovice 19. st. Naime, dudaš Pero Brodanac (?-1991.) iz Budakovca kraj Virovitice, koji je pripadao trećoj generaciji gajdaša u svojoj obitelji, darovao je te dudu posljednjem graditelju podravske duda Pavi Gadanjiju. Trenutno su one izložene u Etnografskom muzeju u Budimpešti.

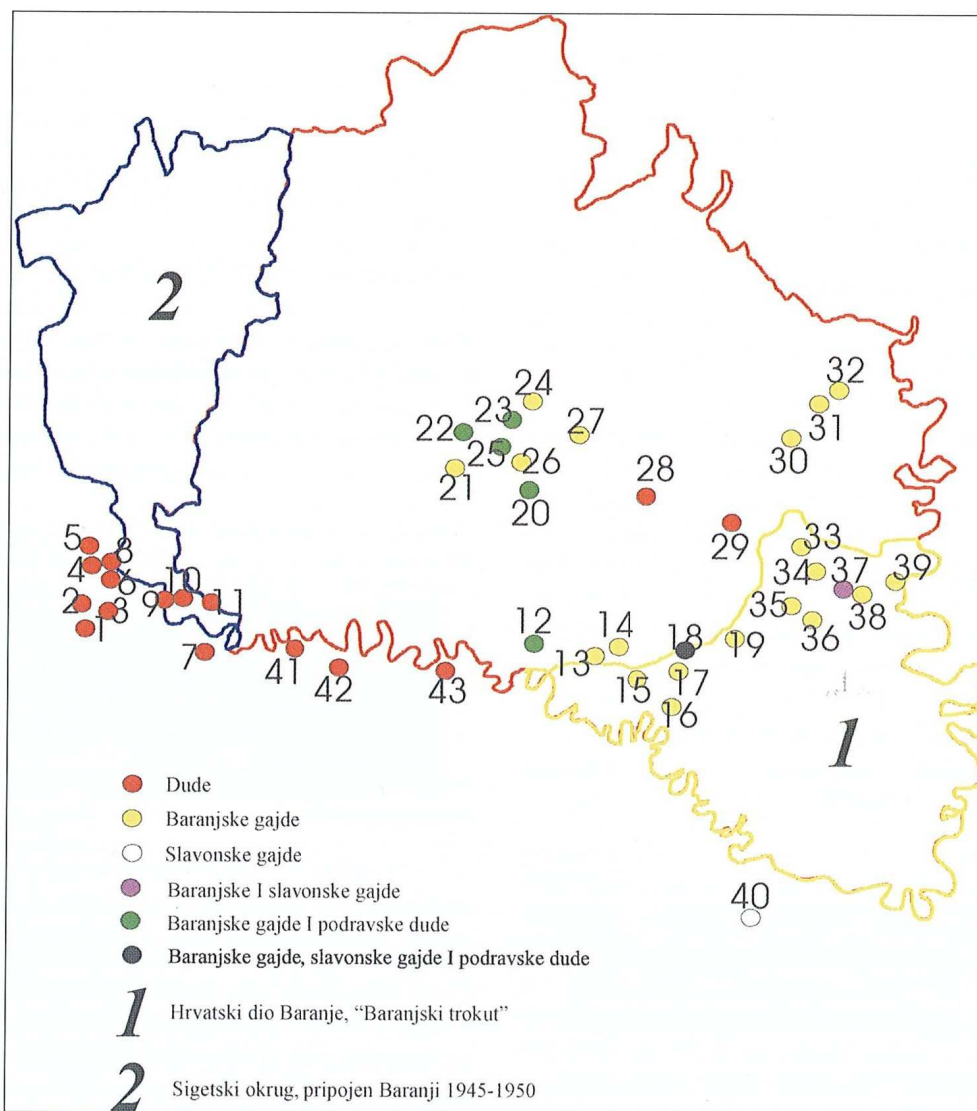
Specifičnost je ovih starih duda u izgradnji njihove prebiraljke; naime, unatoč poznatim primjercima, ovdje nema bušenih rupa već su sve četiri svirale umetnute u kopanjicu. Kako između svirala ne bi prolazio zrak, one su nakon usađivanja obiljene voskom (što se koristi i kod

novijih primjeraka). Na njima ne nalazimo ni klasičan način ukrašavanja kositrom, što je ujedno i načinom učvršćivanja umetnutih svirala.

Sl. 6. Fotografija prebiraljke starih duda (vjerojatno iz Budakovca) sa stražnje i s prednje strane. Fotografija Végh 2001.

Središta i periferije: Pitanje rasprostranjenosti različitih tipova sviraljki s mješinom

Karta 1. Rasprostranjenost sviraljki s mješinom u Baranji i okolnim područjima. Végh 2004.

⁴ Isti su *štím*, lidijska karakteristika i zatvorena prebiraljka prisutni i u Gorala na granici Poljske i Slovačke, a zatvorena je prebiraljka tipična i za neke slovačke krajeve (GARAJ 1995.: 34). Moguće međusobne veze tih tipova glazbala još nisu istražene.

1. Sladojevci (podatak A. Végh); 2. Budakovac (A. Végh, Antun Vizin); 3. Sopje (A. Végh); 4. Brlobaš - Szentborbás (A. Végh); 5. Potonja - Potony (A. Végh); 6. Lukovišće - Lakócsa (A. Végh); 7. Noskovci (A. Végh); 8. Novo Selo - Tótújfalu (A. Végh); 9. Martinci - Felsőszentmárton (A. Végh); 10. Križevci - Drávakeresztúr (A. Végh); 11. Starin - Drávasztára (A. Végh); 12. Semartin - Alsószentmárton (A. Végh); 13. Kašad - Kásád (A. Végh); 14. Breme - Beremend (A. Végh i A. Vizin); 15. Baranjsko Petrovo Selo - Petarda (Julije Njikoš); 16. Bolman (A. Végh); 17. Petlovac (B. Širola); 18. Luč (J. Njikoš); 19. Brnjevar (A. Végh); 20. Ata - Áta (A. Végh); 21. Suka - Szóke (Zoltan Orzsi); 22. Kukinj - Kökény (A. Végh); 23. Udvar - Pécsudvard (A. Végh); 24. Kozar - Nagykozár (A. Végh); 25. Pogan - Pogány (A. Végh); 26. Sukit - Szókéd (A. Végh); 27. Birjan - Birján (A. Végh); 28. Burjat - Borjád (A. Végh); 29. Majša - Majs (A. Végh); 30. Mohač - Mohács (A. Végh, Oszkár Dincser); 31. Donja Kanda - Alsó Kanda (A. Végh, Jozsef Kozák, Z. Szabó); 32. Gornja Kanda - Felső Kanda (A. Végh, Z. Szabó); 33. Duboševica - Daljok (A. Végh, J. Kozák); 34. Topolje - Ižip (A. Végh, Ferenc Várady); 35. Branjina (A. Végh); 36. Podolje (A. Végh); 37. Gajić - Marok (A. Végh); 38. Draž - Daraž (A. Végh); 39. Batina (A. Végh, J. Njikoš); 40. Čepin (B. Širola, A. Végh); 41. Podravska Moslavina (B. Širola); 42. Viljevo (B. Širola); 43. Donji Miholjac (A. Végh)

Na prethodnoj su karti označena naselja u kojima je tijekom 20. st. bilo svirača gajdi ili duda, a naznačeni su i tipovi glazbala koja su koristili. Ako bismo tomu pridružili i naselja za koja ne postoji podatak o sviračima već samo o korištenju gajdi i/ili duda, dobili bismo zapravo kartu naselja u kojima su živjeli ili još uvijek žive Hrvati.

Usredotočimo li se na prostore gdje je prisutan samo jedan tip sviraljki s mješinom možemo ustvrditi sljedeće:

- dude su karakteristične za zapadni, podravski dio istražena prostora; ni u najstarijim sjećanjima ondje nema traga glazbalu sličnom gajdama;
- baranjske su gajde karakteristične za istočni, podunavski dio Baranje; do pojave slavonskih gajdi došlo je u naseljima gdje su gajde postupno izlazile iz folklorne glazbene prakse (svadbe, ulična pratnja, *buše*, *kermenci*, *balovi*, veselja itd.), a ulazile u reprezentativnu glazbenu praksu novonastalih seoskih društava, uglavnom ogranaka Seljačke sloge;
- istodobna uporaba gajdi i duda karakteristična je za središnji dio istražena područja (okolice Pečuha i Šikloša); potkraj 19. i na početku 20. st. i ovdje su se koristile samo gajde, da bi se od 1910-ih te znatnije od 1920-ih pojavile i dude, većinom utjecajem putujućih svirača iz ponekih srpskih baranjskih sela te iz podravnih sela.

Postupno je širenje duda u središnji dio Baranje bilo uvjetovano nekoliko čimbenicima. Prema sjećanjima najstarijih kazivača, prvi su dudaši u okolici Pečuha bili srpski svirači iz Majše i Burjata (br. 29 i 28 na karti 1). No, nakon optiranja nestalo je i njihove uloge u glazbenoj praksi, a istodobno su na to glazbeno tržište počeli prodirati hrvatski dudaši iz mađarskog dijela Podravine. Naime, podravski je prostor u razdoblju prije Trianonskog ugovora (1921.) u gospodarskom pogledu bio jednim od središta međuregionalne trgovine i prometa. Naročito tu mislim na stoljetnu ulogu na putu žirovanja svinja između šomoške i slavonske regije, izvoz žive stoke u južne dijelove Europe, dravski plovni put i željezničku prugu uz Dravu, izgrađenu u dualističkom razdoblju (HAJDÚ 2004.). No, nakon uspostave novih državnih granica, na početku 1920-ih započeo je nagli proces društvenog propadanja Podravine. Od propulzivne trgovačke i prometne regije, ona se preobrazila u zabačenu pograničnu provinciju. Te su se društvene promjene snažno očitovale i u životu podravnih dudaša s mađarske strane novouspostavljene granice, kao i uopće u hrvatskih etničkih skupina koje su se sada našle odvojene od svoje matične nacije, jezika i kulture. U doba Austro-Ugarske Monarhije podravski su dudaši svirali "prek Drave" (barem) u jednakoj mjeri kao i u svojim selima. Svirajući "Vlajima i Orvatima" na hrvatskoj strani Drave, mnogi su stekli i nemalu imovinu. No, nakon uspostave nove granice izgubili su to (sada prekogranično) tržište, a usto je njihov kraj postupno bivao sve siromašnijim. Stoga su se mnogi usmjerili prema fizički (50-ak ili 60-ak km) udaljenijim hrvatskim skupinama u Mađarskoj, koje su postale novim potrošačima njihove kulturne ponude.

Evo ukratko i kazivanja koja te procese osvjetljavaju iz lokalne perspektive. Od "sveznalice" iz Pogana, Mariške Bošnjak Salančanin "Pupine" doznao sam da se termin *dude* u Poganu počeo koristiti oko 1910. ili 1912. g. kada je "racki" svirač Dik Tomika iz Burjata sudjelovao na seoskom *kermezu*. Dotad se govorilo samo o *gajdama*, a vjerojatno se i koristilo samo to glazbalo. Poslije se pojavio i dudaš Andra iz Majše, koji je također bio srpskoga podrijetla. Novo je glazbalo (*dude*) veoma brzo postalo uvriježenim, pa je podravski dudaš Jozo Arđai (posljednji profesionalni hrvatski svirač u Mađarskoj) 1927. g., kada je prvi put ugovorio svirku na svadbi u Poganu, u tom kraju susreo samo starije gajdaše. Bili su to Kaljade, svinjar iz Udvara, koji je rodom bio iz Slavonije, i Marijan Klarić "Mida", također iz "udvarskog plemena", koji se poslije doselio u Birjan, gdje je i umro. Preostali su Arđajevi konkurenti koristili *dude*, jednako kao i Arđai. On je međutim u ovome kraju (okolici Pečuha) proširio uporabu laktače, dodatnog mijeha za snabdijevanje zrakom, koja je zamijenila dotad uobičajeni dulac za upuhivanje zraka u *dude*.

Vremenom su se dva naziva (gajde i *dude*) počela miješati. Vjerojatno već potkraj 1930-ih sveli su se samo

na najvidljiviju, no istodobno ne i nužnu razliku u načinu snabdijevanja mješine zrakom. Glazbala koja su koristila laktaču počela su se nazivati dudama, a glazbala s usnim upuhivanjem gajdama, neovisno o razlikama u prebiraljci i broju piskova. Doduše, na baranjskim se gajdama redovito koristio dulac (a ne laktača),⁵ no za dude nije bilo neobično ni korištenje dulca, naročito u starijim primjercima glazbala.

Naredno je područje paralelne uporabe gajdi i duda bio šikloško-podravski kraj, naseljen šokačkim Hrvatima. Poslije Prvoga svjetskog rata dva su podavska šokačka sela (Semartin i Kašad) pripala Mađarskoj, a preostala Hrvatskoj (odnosno Kraljevini SHS). Čini se da su razdvojeni dijelovi krenuli potpuno drukčijim pravcima kulturoloških promjena, no dude su ipak bile prisutne na obje strane granice, nastavljajući na njihovu pojavu u tom kraju na početku 20. st. Na hrvatskoj je strani najviše gajdaša bilo u Luču (NJIKOŠ 1987.: 152), a potom i u Baranjskom Petrovom Selu, Brnjevaru, Petlovcu i drugim selima.⁶ Među lučkim gajdašima, kojih je prema sjećanju Stipe Franjića bilo sedam, samo je Gavro Stojanović, jedini srpski "gajdaš" u selu, koristio dude, odnosno, kako su ih Lučani zvali, "gajde bez roga". Termin *dude* u ovome kraju nije bio poznat. Koristile su se usto i slavonske gajde, koje je u Luč donio čepinski gajdaš Uroš (br. 40 na karti 1), svirajući na *kermencu* i drugim zgodama u selu (ŠIROLA 1937.: 306).

U Semartinu na mađarskoj strani (br. 12 na karti 1) više je gajdaša sviralo ne samo u svojem selu nego i u "okolnim šokačkim, a i prekoplaninskim selima".⁷ Slično kao i podravskim dudašima, granica koja je uspostavljena nakon Prvoga svjetskog rata znatno je otežala dotadašnje komunikacije, pa su se semartinski gajdaši usmjerili na okolicu Pečuha, gdje su se u to doba sve češće počele koristile dude. Tako je i najcjedeniji semartinski gajdaš, Mito Jozin "Klemin", za sviranje u bošnjačkim hrvatskim selima u okolici Pečuha nabavio dude, koje u svom selu uopće nije koristio.⁸ Drugi su semartinski gajdaši, uključujući i one unutar obitelji "Kleminih", rabili isključivo gajde.

Ne smijemo izostaviti ni tzv. seoske Šokce, čijih dvanaest sela nije označeno na karti 1 (nalaze se između Kozara pod br. 24 i Mohača pod br. 30) jer u njima već potkraj 19. st. nije bilo gajdaša, nego su svirači dolazili iz okolnih podunavskih ili pečuških naselja (postoje

podacima o nastupima gajdaša iz Mohača, Topolja, Kozara i Udvara). Od 1920-ih počeli su se pojavljivati i putujući dudaši, dolazeći iz podravskih i iz bošnjačkih hrvatskih sela pečuške okolice. Uzroci ranoga nestanka gajdi i gajdaša u šokačkim selima mogli bi biti u njihovoj etničkoj izmiješanosti (u ponekim su selima dominirali Nijemci i Mađari, a u ponekima je bio znatan broj Roma) te u ranom usvajanju *ciganskih tamburaških sastava* kao dominantna oblika sviračke glazbene prakse, naročito u Vršendi i Mohaču.

Svirači i njihovo kretanje kao važan izvor za određivanje središta i gravitacijskih područja gajdaške i dudaške glazbe u Baranji

Itinerari svirača neobično su važan čimbenik glazbene prakse jer su se njihovim sviračkim aktivnostima izvan vlastite uže sredine prenosile, širile i usvajale nove glazbene forme, načini izvođenja, repertoari i tipovi glazbala te uspostavljala ili pak osnaživala međuetnička komunikacija.

Baranjski su gajdaši i dudaši pretežno svirali Hrvatima i Srbima, rjeđe i Romima (katoličke ili pravoslavne vjere) ili Mađarima, a iznimno i pripadnicima nekih drugih nacionalnih zajednica, primjerice ruskim i bugarskim vojnicima tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata. Među sviračima daleko je najviše bilo Hrvata, bilo je usto i Srba, a svugdje bi se našao i pokojni romski gajdaš, naročito u selima uz koja su se formirala romska naselja (primjer Semartina).⁹

Poneki su gajdaši bili ujedno i graditelji glazbala, no većinom su svoje gajde i dude nabavljali od poznatih i priznatih izrađivača, a sami izrađivali piskove. Pamte se međutim i neki izvrsni svirači kojima su majstori izrađivali i namještali i piskove, naročito prije nekog važnijeg sviračkog angažmana (npr. *kermenca* ili svadbe); svirači bi ih potom neposredno prije svirke tek dodatno i istančanije *uštimali*. Takav je gajdaš bio i "Ciganin Miloš" rodnom iz Bolmana, koji je, prema Marku Drventiću, bio najboljim gajdašem u svojoj okolici i "svirao kao da su ga vile nosile".

Čuveni su graditelji i svirači bili Ivan Jančić iz Mohača (FÜZES 1958.: 179), Spasoja iz Bolmana,¹⁰

⁵ Jedina meni poznata iznimka bio je 1980-ih stari gajdaš koji je laktaču počeo koristiti zato jer je počeo gubiti zube, a pružila mu se prilika za medijske nastupe.

⁶ Kad je riječ o Brnjevaru i Petlovcu, na temelju dostupnih podataka nije moguće odrediti jesu li se tamo rabile gajde ili dude.

⁷ "Prekoplaninci" su bošnjački Hrvati i tzv. seoski Šokci, koji su iz podavske perspektive "preko planine" Aršanji.

⁸ Njegovi su mi potomci ispričali da je "djedak Mito" otišao u Podravinu nabaviti "novo" glazbalo kako bi udovoljio zahtjevima bošnjačkih hrvatskih sela. I za gajde i za dude je koristio dulac.

⁹ Podaci sabrani na karti 1 obuhvaćaju 71 svirača: 51 Hrvata, 8 Srba i 7 Roma, dok za petoricu nisam mogao odrediti koje su nacionalnosti. Pretpostavljam, međutim, da je broj srpskih gajdaša morao biti veći, o čemu nema pouzdanih podataka jer se više od 90% srpskog stanovništva tijekom 1920-ih odselilo iz Mađarske u Kraljevinu SHS (Vojvodinu i hrvatski dio Baranje). Napominjem tek da u fotoarhivu Etnografskog muzeja u Budimpešti postoji više fotografija gajdaša u društvu srpskih veseljaka, no te svirače nisam uključio u razmatranje jer izostaju i imena svirača i lokaliteti.

¹⁰ On je izrađivao i svirao gajde triju različitih intonacija - *sine*, *srednje* i *krupne*, od kojih sam jedan primjerak vidio u zbirci Marka Drventića, posljednjeg baranjskog gajdaša.

Romulic i Filip Kovačević iz Martinaca te Šima Kokorić iz Starina. Kako bi nabavili dobro glazbalo, svirači se nisu ustezali prekoračiti regionalne i etničke granice. Tako podravske dude možemo pronaći i u okolici Balatona, još češće kod bošnjačkih Hrvata u središnjoj Baranji, a mohačke gajde u Bačkoj te središnjoj i sjevernoj Baranji.

U Semartinu je gajde izrađivao Mito Klemin, koji je ujedno bio i najuglednijim gajdašem svojega sela. No, složenije je poslove radije prepuštao drugim majstora (sličan postup graditelja gajdi kod ŠIROLA 1937.: 239), primjerice bušenje paralelnih cijevi u prebiraljci povjerio je švapskim stolarima u Šiklošu. Svaki je graditelj poznao, dakako, tehnologiju štavljenja kože, no mnogi su taj dio posla izbjegavali, naročito zbog smrada pseće kože, koja se najviše koristila u izradbi gajdi i duda. U više se izvora spominju Cigani, koji su za skromnu svotu nabavljali sirovu, svježe oderanu pseću kožu i/ili je sami i uštavljali.

Svirači što ih obuhvaća karta 1 međusobno su se kvalitetom svoje svirke veoma razlikovali. Bilo je među njima izvrsnih, omiljenih i favoriziranih svirača. No, bilo je i onih koji su "jedva mogli držati zrak u mješini", ali je njihova svirka usprkos tomu zadovoljavala skromne zahtjeve domaćih obiteljskih zabava, svinjokolja i prela. Najbolji su gajdaši redovito svirali i izvan vlastite uže sredine, prekoračujući granice lokalnih, regionalnih i etničkih zajednica kojima su pripadali.

Usporedbom karte sviračkih itinerara gajdaša i dudaša sa spomenutim središtima izrade glazbala, kao i s prethodnom kartom rasprostranjenosti sviraljki s mješinom u Baranji i okolnim područjima dolazimo do zaključka o njihovoj podudarnosti. To nas pak odvodi do teze o četirima područjima gajdaške i dudaške glazbe u Baranji:

- podravsko s dudama i dudašima, koji su ovaj tip sviraljke s mješinom proširili i unutar Baranje i izvan njezinih granica,
- mohačko, koje je od 1920-ih postalo središtem gajdaške glazbe i izrade gajdi u mađarskom dijelu Baranje te najdugovječnije uspješno očuvati ovu tradiciju,
- južno podunavsko i podravsko-šokačko s prevlašću gajdi i njihovim relativno dugim zadržavanjem u tradicijskoj glazbenoj praksi te sviračima orijentiranima pretežno na vlastito uže područje,
- središnje s očuvanom ulogom i funkcijom gajdaške glazbe u tradicijskoj kulturi, no bez aktivnih lokalnih gajdaša i dudaša (najprije u šokačkim, a potom i u bošnjačkim selima); stoga je ovdje znatan bio uvoz svirača iz okolnih područja.

Umjesto zaključka

U ovom mi članku namjera nije bila razraditi cjelinu gajdaške i dudaške tradicije u Baranji. Htio sam tek upozoriti na potrebitost i opravdanost takva složenog i opsežnog istraživanja, koje bi obuhvatilo analizu glazbenih odlika svirke, repertoara i načina izvođenja, precizne opise izgradnje pojedinih tipova sviraljki s mješinom, ulogu svirača u sustavu narodnih vjerovanja i u životu zajednice, glazbene biografije pojedinih istaknutih gajdaša i dudaša te druge aspekte. Nadam se da će ovdje izneseni podaci potaknuti i druge istraživače, poznavatelje i sudionike baranjske glazbene prakse da svoje prikupljeno terensko i povijesno-etnografsko gradivo objave i tako podijele sa širom znanstvenom i stručnom zajednicom.

KAZIVAČI

- Ardai Jozo (1910.-1996.), dudaš iz Križevaca
Bošnjak Eva "Pumpa" (1920.-), Ata
Brođanac Pero (? -1991.), dudaš iz Starog Budakovca
Drventić Marko "Mikolašev" (1922.-2003.), gajdaš iz Gajjica
Franjić Stipo (1918.-), Luč
Gadanji Pavo (1932.-), dudaš iz Novog Sela
Ivesić Marta (1918.-), Kukinjski
Jakobović-Šimac Mariška "Rosina" (1927.-2003.), Šaroš Olas
Jozin Mišo "Klemin" (1918.-2003.), Semartin, Šikloš
Kovačev Manda (1938.-), Topolje
Kunovski Ivo (1926.-), Mohač
Magušić Marko "Tišljer" (1912.-2003.), Semartin, Brema
Salančanin Marija "Pupina" (1917.-), Pogan, Semelj, sviračica na mužikama, usnoj harmonici
Stević Pavo iz roda "Kleminih" (1926.-2003.), Semartin, Kašad
Tomić Anka (1920.-), Torjanci

LITERATURA

- BAINES, A., 1973., Bagpipes.
FÜZES, E., 1958., A duda (gájda) készítése Mohácson, Janus Pannonius Múzeum Évkönyv III., 179-186.
GARAJ, B., 1995., Gajdi, a gajdošská tradícia na slovensku. Ustav hudbenej vedy Slovenskej akademie vied, Bratislava, 29-45.
HAJDÚ, Z., 2004., A Dráva történetileg változó közjogi, közigazgatási és államhatár jellege 1918-ig - u rukopisu autora, te u arhivu MTA RKK Pécs (Centar za regijonalna istraživanja Mađarske Akademije, Pečuh. Dalje informacije: hajdu@rkk.hu)
KOZÁK, J., 2001., A duda a Kárpát medence népeinek hangszres zenéjében, In Agócs Gergely (urednik) A duda, a furulya és a kanásztülök. Planétás., 373-420.
MANGA, J., 1969., Magyar népdalok, népi hangszerek, Corvina Budapest, 42-51.
MARKOVIĆ, Z., 1987., Narodni muzički instrumenti, katalog zbirke, Etnografski muzej u Beogradu, Beograd, 50-61
NJIKOŠ, J., 1987., Oj Baranjo lipa i bogata, Kulturno prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb
SÁROSÁCSZ, G., 1972., Magyarország délszláv nemzetiségei, Népi kultúra- Népi társadalom VII. , urednik: Ortutay Gyula, Akadémiai Könyvkiadó, 369-390
ŠIROLA, B., 1937., Sviraljke s udarnim jezičkom, Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti
ŠIROLA, B., 1943., Horvát népi hangszerek. Kodály emlékkönyv, 114-124
ŠOKČEVIĆ, D., 2000., Kratka povjest Hrvata u Mađarskoj - Tjedan Hrvata iz Mađarske, Zagreb, 7-15.
SZABÓ G., Z., 2001., Gajde és dude, dudák és dudások a magyarországi horvátoknál és szerbeknél, In Agócs Gergely (urednik) A duda, a furulya és a kanásztülök. Planétás, 457-476
VÁRADY, F. (urednik), 1896.-1897., Baranya múltja és jelene I. Pécs, 101-310 (uže 159-162, 292-310)
VUJIČIĆ, T., 1978., Muzičke tradicije Južnih Slavena u Mađarskoj, Preduzeće za izdavanje udžbenika Budimpešta

GEOGRAPHICAL SPREAD OF BAG-PIPES AND BELLOWS BAG-PIPES IN BARANYA IN THE 20TH CENTURY

SUMMARY

The bag-pipes tradition of the Croats in Baranya, in Hungary and in Croatia appears as a special phenomenon in the national traditional music not only by the Croats but in the whole Carpathian basin. The emergence of three various wind-instruments with bellows, the question of their spread and function in the entire national culture has not been sufficiently researched in ethnographical reference resources of the above-mentioned countries. One of the best pieces of evidence is a book written by Božidar Širola about instruments with jacks (1937 Zagreb) where there is not a word about Baranya bag-pipes and bag-pipers and

also no mention of five-voiced bellows bag-pipes among instruments.

Based on long-term field observations, research and the collected data of musical valuable collections (Mohacs, Pecs, Osijek, Budapest, Zagreb) that are stored in the museums we attempt to offer descriptions of various instrument types and create a cultural-ethnographical map as well as a bag-pipe musical culture map, determining centre and peripheries spaces from our point of view and also spread directions of various instrument types.